

СТАВЛЕННЯ ЖІНОЦТВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО
АНТИРЕЛІГІЙНОЇ КАМПАНІЇ У 20-х рр. ХХ ст.

Розглядаються спроби радянської влади трансформувати релігійну свідомість жіночого населення та сформувати новий образ «радянської жінки». Особливу увагу акцентовано на методах антирелігійної політики радянської влади. Крім того, висвітлено ставлення жінок до антирелігійної кампанії радянської влади, тенденцію зростання релігійності жінок. На основі комплексного аналізу джерел з'ясовані основні наслідки антирелігійної політики радянської влади. У результаті дослідження встановлена позиція жіночого населення стосовно антирелігійної пропаганди, арештів священників та закриття церков.

Ключові слова: жінки, релігія, пропаганда, кампанія, церква, НЕП.

До революційних подій 1917 р. більша частина населення України мала світогляд, який базувався на релігійних уявленнях (у більшій мірі на православ'ї). Відповідно, сімейні відносини, повсякденне життя населення та соціальна роль жіноцтва обґрунтовувалися з теологічної точки зору. Радянська влада формування комуністичної свідомості здійснювала шляхом радикальної заміни релігійних уявлень на матеріалістичні. Відповідно гендерна політика радянської влади будувалася і на основі антирелігійної.

Особливо актуальним на сьогоднішній день лишається питання про масштабну трансформацію релігійного світогляду населення України, зокрема і жіночої частини, у роки нової економічної політики (НЕП). Зважаючи на масові агітаційні, пропагандистські та репресивні заходи, ключовою тезою у зміні світоглядних уявлень залишається проблема сприйняття антирелігійної політики радянської влади.

Комплексний аналіз особливостей, причин та наслідків антирелігійної політики радянської влади УСРР протягом 1920-х рр. та ідеологічна трансформація жіночого населення під цим впливом є головною метою даної статті.

Проблему трансформації релігійної свідомості населення України у період НЕПу досліджували низка істориків як радянського періоду, так і незалежної України. Особливу увагу вивченню історії взаємовідносин держави-церкви-суспільства у 1920-1930-х рр. присвятила А. Киридон [11, 12]. У її працях розкривається сутність взаємин між радянською владою та церквою та наслідки їх впливу на трансформацію релігійної свідомості населення. Ґрунтовні дослідження проблеми взаємовідносин між радянською владою та релігійними організаціями здійснював О. Ігнатуша. Дослідник розкрив основні методи антирелігійної кампанії та реакцію на неї населення, у тому числі жіночого [10]. Комплексний аналіз формування нового образу жінки більшовиками провела О.О. Коханова. У своїй праці вона розкрила основні антирелігійні заходи радянської влади, які проводилися серед жінок та визначила їхню ефективність [13, 14]. Історик В.І. Прилуцький зосередив увагу на релігійно-сектантських організаціях. Зокрема, дослідник відмічав їх вплив та роль на жіноче населення [21].

Ключовою тезою антирелігійної кампанії серед жіночого населення була руйнація патріархальних відносин у сім'ї [21, с.7]. Відповідно антирелігійний акцент серед жіночого населення був спрямований на формування образу жінки вільної від домашніх, релігійних обов'язків, надаючи при цьому ілюзію їх свободи. Відповідна тенденція проводилася у роки НЕПу.

Наслідком перших спроб становлення радянської влади на території України стали не лише масові вбивства, руйнування та грабунки, але й спроби втручання у свідомість українського населення. Відтак, після першого приходу більшовиків на територію України була введена у дію низка законів, декретів та розпоряджень, спрямованих на формування антирелігійного світогляду населення. Першим та основоположним документом радянської влади був декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», прийнятий 23 січня 1918 р. у Росії, а 19 січня 1919 р. в Україні. Декрет лише проголошував свободу совісті, віросповідання та відокремлення церкви від держави, а школи від церкви [6, с.49-50]. Враховуючи цей фактор,

радянська влада розуміла необхідність підвищення рівня освіченості та ідеологічної обробки населення з метою перетворити світогляд з релігійного в атеїстичний. Особливий акцент антирелігійної пропаганди здійснювався на жіноче населення, оскільки жінки, особливо сільської місцевості, були більш набожні. Більшовики досить вміло використовували церковні традиції у антирелігійній пропаганді серед жінок, зокрема заборону церквою входити жінкам до вівтарю, що за словами партії принижувало їх гідність [13, с.137]. Відповідно, користуючись цим, при жінвідділах формувалися спеціальні інструктори, які проводили антирелігійні лекції серед жіноцтва, в яких акцентували увагу на приниженні жінки церквою. Таким чином, відбулася спроба руйнації патріархальних відносин серед населення України.

З точки зору радянського ідеолога В. Бистрянського, повне звільнення населення було можливим лише після трансформації релігійної свідомості. Відповідно він зазначив, що радянська влада намагалася сформувати систему антирелігійної пропаганди та дати альтернативу для заміщення релігійної свідомості населення [3]. Антирелігійні погляди більшовицьких ідеологів теоретично обґрунтовували так зване «ідеальне суспільство» без наявності різних форм релігійних вірувань, проте на практиці будь-які прояви безбожницької політики супроводжувалися активним чи пасивним спротивом населення.

Перші кроки антирелігійної кампанії серед населення стали причиною поширення низки негативних явищ у суспільстві, зокрема проституції. Складна економічна ситуація, воєнні дії, голод та нехтування християнською мораллю більшовиками стали передумовами до росту проституції в містах України на початку 1920-х рр. Якщо раніше стримуючим фактором росту аморальності була церква та громада, то з приходом більшовизму з його антирелігійною та гендерною політикою у перші роки громадянського протистояння відбулися певні зміни у регламентації суспільних відносин. Відповідно цей фактор став певним каталізатором розвитку проституції.

У роки НЕПу радянська влада через жінвідділи здійснила низку заходів для запобігання проституції [24]. Одним із таких кроків було формування своєї моралі як альтернативи християнському світосприйняттю. Відповідно, у 1920-х рр. жінка, відлучаючись від свого віросповідання, повинна була дотримуватися певних норм моральної поведінки, які вже врегульовувалися нормами права. По факту ж, суспільні відносини у сільській місцевості врегульовувалися традиційно і, відповідно, будь-які аморальні дії засуджувалися церквою. Стосовно міста, то у роки НЕПу там поступово зростав рівень проституції.

Початок 1920-х рр. ознаменувався жорсткою боротьбою більшовиків проти повстанського руху та «ідеологічного ворога» – релігії. У перші роки після встановлення більшовицької влади Україна перебувала у серйозній розрусі. Цей фактор, разом із продрозкладкою та неврожаєм, спричинили голод на територіях Поволжя та південної України. Такий перебіг подій партійна верхівка намагалася використати у власних цілях. Так, під гаслами допомоги голодуючим розпочалася конфіскація церковного майна. Дана кампанія поділила населення на два табори: прихильники – активісти, місцева влада; противники – духовенство та прихожани. Особливо активними у протистоянні радянському наступу на церкву було саме жіноче населення [16, с. 59-60]. Існує низка документальних свідчень протесту жінок проти конфіскації цінностей з храмів. Так, наприклад, на Полтавщині у Преображенській церкві та Кафедральному соборі стався інцидент, під час якого, як відмічається у відповідних документах, жінки, увійшовши до храму, «падали в істериці» [8]. Незважаючи на те, що у відповідних звітах комісій з конфіскацій церковного майна, відзначається, що спротиву не було – варто звернутися до кримінальних справ того часу, що невеликий спротив антирелігійним діям все ж відбувався, незважаючи на голод.

Такий перебіг подій зумовив протистояння, які закінчувалися арештами особливо активних громадян. Голод 1921-1923 рр. став саме тим явищем, яке дозволило більшовикам розгорнути масову антирелігійну кампанію, яка мала на меті вилучення чи конфіскацію не лише церковних цінностей, а й дискредитацію та знищення головного ідеологічного ворога більшовиків.

Усупереч існування укорінених релігійних традицій, існував прошарок жіночого населення, здебільшого партійні активістки та окремі робітниці, які повністю підтримували антирелігійну кампанію більшовиків. Зазвичай всі дії активісток координувалися та спрямовувалися через спеціальні жіночі відділи на місцях, більшість з яких зводилися до агітаційної роботи серед населення, шляхом друкування статей у періодичних виданнях,

проведенні інструктажів, лекцій. Жіночі відділи підтримали кампанію з конфіскації церковного майна, обґрунтовуючи таку акцію, як допомогу голодуючим [19].

Радянська влада вважала значну частину робітниць політично відсталою через високий рівень релігійності. Відповідно, з метою підвищення професійності та трансформування свідомості робітниць, партійне керівництво прийняло постанову «Про роботу серед жінок», у якій розписані заходи підвищення кваліфікації та професійності жінки-робітниці. Одним з пунктів постанови була «Культурбота», яка включала в себе положення про посилення антирелігійної пропаганди серед жіночого населення, оскільки, як відмічалось у документі, жінкам найбільше притаманна релігійна свідомість [23].

У ході кампанії з конфіскації церковних цінностей, відбувалися інші антирелігійні дії, спрямовані на зміну свідомості українського населення. Зокрема, відмінялися релігійні свята, змушували людей знімати і виносити ікони з будинків [26]. Це, у свою чергу, зумовлювало різке невдоволення населення старшого віку діями більшовиків, зокрема відміни чи заміни релігійного свята на трудові чи революційні [4]. Особливо негативні настрої проти антирелігійної кампанії відбувалися в сільській місцевості на Одещині, Донбасі, Полтавщині, Чернігівщині. Частина жіночого населення, ігноруючи заклики працювати у великі релігійні свята (Великдень, Різдво), відвідувала церкви, що в принципі було своєрідним знаком протесту проти цієї політики [7]. Такі пропагандистські методи боротьби з релігійним світоглядом були досить поширеними у 1920-х рр. Їх загалом можна поділити на два періоди: 1921-1923 рр. (під час голоду); 1923 – кінець 1920-х рр. Перший період відзначився лівацьким екстремізмом під час голоду. Слід зауважити, що пропаганда, разом із конфіскацією церковного майна, вагомих результатів не дала. Але партійна верхівка звітувала про інше: «Основний підхід до антицерковної пропаганди вироблений; централізований апарат церковного насилля розбитий. Залишається наполеглива боротьба з церковними обрядами, таїнствами (хрещення, шлюб), богослужіннями, святкуваннями» [1]. При цьому, звертаємо увагу, досить зважено наголошувалося, що релігійна свідомість може бути «викорінена, але не заборонена» [1]. Проведення обрядів без церковних служителів та так званих «червоних» обрядів, заборона хрещення, відвідування церкви, пропаганда роботи під час релігійних свят, «антидзвонів» кампанії ставали причиною відвернення більшості селянок від радянської влади [13, с.108].

Розуміючи формування неминучого конфлікту свідомості, який ймовірно міг перерости у антирадянський спротив та посилити повстанські рухи, більшовики приймають рішення послабити наступ на релігію. Відповідно припинялися конфіскація церковних цінностей, відміна великих релігійних свят.

Радянська влада не збиралася відступати від антирелігійного курсу, проте з 1923 р. дії більшовиків стають обережними. Зокрема, антирелігійна кампанія у селі, місті та серед партійних робітників проводилася по-різному: якщо на селі, через надмірну набожність населення, проводилися невеликі лекції, то у місті організовувалися акції із закриття храмів на територіях заводів [25, с. 234]. Ще однією особливістю антирелігійної кампанії 1923 р. було особливе ставлення до пропаганди серед жінок. По-перше, вона повністю мала узгоджуватися з жіночими відділами, які формували план роботи серед робітниць та селянок. По-друге, враховувалися особливості релігійності жінок у містах та селах. По-третє, антирелігійна пропаганда серед жінок проводилася досить обережно, без насильницьких дій [7]. Такі особливості радянської антирелігійної політики серед жінок обумовлювалися традиційно усталеними світоглядними уявленнями жіночого населення, різкий злам яких міг спровокувати спротив радянській владі.

1921-1923 рр. позначилися активною антирелігійною діяльністю радянської влади. Відповідно прийнятим директивам про антирелігійну пропаганду у 1923 р. відбувалося незначне послаблення натиску на релігійну свідомість населення, що у свою чергу спричинило поширення різних течій православної церкви та сект. Влітку-восени 1923 р., як відмічається у радянських документах, рівень релігійності серед населення зростав, про що свідчить значна кількість релігійних рухів [18]. Антирелігійна кампанія в умовах голоду 1921-1923 рр. особливого результату не дала, а навпаки лише загострила почуття віруючих.

В умовах тотального наступу на церкву на початку 1920-х рр. особливу увагу в антирелігійній пропаганді радянська влада акцентувала на молоді. Одним із дієвих кроків

більшовиків було проведення альтернативного дозвілля для молодого населення: організація драмгуртків, оркестрів, хорів та ін. Відповідно, з початком НЕПу ставлення до релігії серед молоді, особливо жіночої частини, дещо змінилося. Так, заперечення релігії, християнської моралі позначилося на психології молоді, особливо дівчат, та їх світогляді. Проте, незважаючи на ці зміни, молоді дівчата відвідували церкви та проводили релігійні обряди [21, с.6-7].

Важлива роль у проведенні антирелігійної кампанії серед жінок відводилася жіночим періодичним виданням. Протягом 1920-х рр. у таких журналах як «Комунарка України», «Селянка України» відводилося місце для пропагандистських статей антирелігійного характеру, у яких наголошувалося, що релігія є гальмом для рівноправного розвитку жінок з чоловіками [13, с.137-138]. На ці видання радянська влада покладала чималі надії, при цьому намагаючись розповсюджувати їх у кожному регіоні країни.

Причиною зростання релігійності серед населення, особливо у сільській місцевості, було часткове відновлення капіталістичних відносин в умовах НЕПу. Певна лібералізація у соціально-економічній сфері зумовила часткове пом'якшення в антирелігійному наступі, який у середині 1920-х рр. здебільшого зводився до пропаганди, діяльності гуртків та проведення лекцій.

Відповідно, у середині 1920-х рр. активізувався релігійний рух, головною особливістю якого було формування низки течій православ'я, активізація Української автокефальної православної церкви та розквіт протестантизму і сект [20]. Так, станом на 1924 р. на території УСРР діяли 5600 тихонівських громад, 2200 обновленців, 1200 автокефальних громад. Згідно з радянською статистикою, близько 160 тис. осіб, більшість з яких були жінки, входили до різних сектантських та протестантських груп [17]

Особливо варто відмітити участь жінок у протестантському русі. Згідно з статистичними даними, основною масою протестантських груп були жінки з віруючих родин, одинокі жінки та вдови. Так, у середині 1920-х рр. у Полтавському обласному об'єднанні баптистів жінки становили 66,8 % усіх прихожан, у Харківській громаді адвентистів сьомого дня – 59 %, а в Одеському відділі п'ятидесятників – 62 % [9, с.192]. Відповідно, одну з ключових ролей у розвитку протестантських громад відігравали саме жінки, які редагували протестантські журнали та друкували статі на релігійну тематику.

Однією з особливостей НЕПу було формування низки молодіжних релігійних організацій. Зазвичай це були сектантські та протестантські групи, сформовані з ініціативи молодих людей. Основною причиною формування цих організацій був тиск на традиційні релігійні вірування (православ'я) та пошук молодими людьми альтернативи. Для залучення молоді у свої ряди молодіжні організації використовували наступні методи: формування «світських» гуртків, організація курсів шиття, артільей, спортивних змагань та інші. Особливо поширеним методом залучення молоді до релігійного життя були спеціальні гуртки. Юнаки вступали у ці гуртки з метою звільнення від призову, все ж дівчат в них була переважна більшість. Так, у найпопулярнішому гуртку «Ружанці» більшість членів були саме дівчата (75 %) [21, с.45-46].

Зважаючи на ріст популярності протестантських та сектантських організацій, партійне керівництво розпочинає пропагандистський наступ, звинувачуючи названі організації в нехтуванні суспільними інтересами та потребами жінок. Наприкінці 1920-х рр. звинувачення проти релігійних організацій були більш серйозними, зокрема, на думку Всеукраїнського з'їзду безвірників, протестантські організації та секти мали значний вплив на робітниць та селянок, який використовували з метою налаштування їх проти радянського будівництва [9, с.192].

Одним із дієвих методів боротьби з релігійною обрядовістю було шлюбне законодавство та його практична реалізація. Це законодавство, прийняте більшовиками, спрямоване на руйнування давніх християнських обрядів та звичаїв. Так, наприклад, для протиставлення процесу вінчання, у 1920-х рр. проводилися «червоні весілля», на яких представники влади наголошували на рівноправності чоловіка і жінки та акцентували увагу на вихованні дітей відповідно до «революційних ідеалів» [13, с.134]. Ефект від таких заходів був досить сильним. Так, шлюбне законодавство забороняло вінчання та розлучення без реєстрації в органах РАЦСу. Це відповідно вплинуло на кількість одружень без вінчання, оскільки молодь досить часто не хотіла платити додаткові кошти священику за обряд. За підрахунками дослідниці Н. Лебіної до революції кількість весіль, які супроводжувалися обрядом вінчання, становила 90 %, у той час, як наприкінці 1920-х рр. вінчалася лише половина [13, с.135].

Особливого впливу радянські методи антирелігійної пропаганди на трансформацію свідомості жіноцтва не мали. Більше того, жіноче населення, здебільшого старше, й надалі було релігійне, продовжувало ходити до церков та підтримувати духовенство. На будь-яких богослужіннях у храмах збиралася майже вся громада, крім активістів та частини молоді [5, с.77].

Досить часто малоефективними у насадженні матеріалістичної свідомості були спроби закриття храмів. За задумом радянської влади, цей метод мав дві основні функції: закриття храму, церкви чи костела, з метою запобігання розповсюдження релігійних поглядів; руйнування, закриття церкви чи перебудова церкви під господарське приміщення мала символічно показати населенню, що це лише проста будівля, що у свою чергу мало привести до певного зламу у психології віруючих. Проте громада зазвичай захищала храми та духовенство. Досить часто жінки негативно реагували на закриття храмів, влаштовуючи певні протести. Їх обурювало те, що з ними ніхто не радився з цього питання. Борючись за власні права, жінки вимагали у влади «розкріпачувати» їх не шляхом закриття церков, а за допомогою звільнення їх від певних побутових труднощів. Досить часто жінки закликали владу не чіпати храми та почуття віруючих, інакше вони та їхні чоловіки піднімуть бунт [15, с.40].

Наприкінці 1920-х – на поч. 1930-х рр. відбувалися масові народні виступи у селах проти колективізації та тотального наступу на релігію. Слід зазначити, що ініціаторами таких виступів досить часто було жіноче населення, яке не бажало миритися з радянською політикою, у тому числі антирелігійною. 24 лютого 1930 р. Шепетівський окрпартком панічно сповіщав ВУЦВК, що «у прикордонному Плужнянському районі виникло масове хвилювання, що охопило 13 сіл. Натовпи, переважно з жінок, під керівництвом куркулів, церковників висувають вимоги: відкриття церкви, ліквідації колективів, повернення громадського реманенту та насіння. В окремих селах натовпи налічували до 400 чоловік, було здійснено побиття активістів» [2]. Доволі швидко антирадянське повстання поширилося практично по всіх районах Шепетівської округи. Вже 28 лютого 1930 р. активно виступили жителі Берездова, очолювані вчителем з с. Зубівщина – Г. Денесюком. Фактично протягом 3-4 березня в антирадянській рух активно включилися селяни з сіл Печиводи, Піддубці, Тростянець, Улашанівка, Хоняків, а вже з 5 березня повстали села – Волиця, Голики, Головлі, Губельці, Жуків, Клепачі, Лисиче, Манятин, Мухарів, Ногачівка, Пашуки, Плоска, Понора, Пузирки, Великий та Малий Скнит, Татарівка, Хоняківські Поруби; з 7-9 березня – Великий Правутин та Нараївка [2].

Основними проявами непокори селян стали не лише демонстрації жінок, спроби перейти радянсько-польський кордон, підпалення майна та побиття радянських активістів, розбирання колгоспного та спілчанського майна, але й висунення певних суспільно-політичних вимог (введення в школах вивчення Закону Божого, надання державної підтримки церкві, звільнення арештованих за т.зв. «контрреволюційну діяльність»). Селяни не могли сприйняти дії радянської влади, оскільки їхній менталітет був сформований на основі православ'я, а, отже, вони були готові захищати духовні цінності [2]. Пізніше, у середині 1930-х рр., схожі акції повторилися через небажання радянської влади йти на поступки селянам, зокрема у питанні про закриття церкви. Тоді на заклик священнослужителя Войтю першими відгукнулися близько 200 жінок [22]. Наведений приклад був характерним для всіх регіонів України протягом кінця 1920-х – поч. 1930-х рр. Примітним є той факт, що ініціатива масових виступів проти радянської антирелігійної політики належала жіночому населенню, яке не мало бажання миритися з безбожницькою діяльністю комуністів та відмовлятися від власних традицій.

Таким чином, радянська антирелігійна кампанія в роки НЕПу була спрямована на трансформацію релігійної свідомості населення УСРР та мала особливості гендерного характеру. Зокрема, особливу увагу радянська влада приділяла антирелігійній пропаганді серед жіночого населення, акцентуючи увагу на особливостях соціальних ролей жінок, регламентованих церквою. Зважаючи на значну набожність жіночого населення, ця політика проводилася досить обережно. Проте її результати були незначними, оскільки значна частина селянок, а також робітниць були проти закриття храмів, проведення антирелігійних заходів та відміни великих свят, а тому початок тотального наступу на релігію наприкінці 1920-х – на поч. 1930-х рр. вони зустрічали масовими антирадянськими виступами. Відповідно, це свідчить про сильно укорінені релігійні традиції у ментальності української жінки, які навіть жорсткі методи радянської влади не могли повністю зламати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко Л. Особливості антирелігійної пропаганди 1920-х років та її альтернативи / Людмила Бабенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11793.html>
2. Берковський В. Г. Колективізація та антиколгоспна боротьба на Славутчині: передумови та перебіг подій / В.Г.Берковський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsdazu.gov.ua/files/pdf/kolekt.pdf>
3. Быстрянский В. Коммунизм и религия / В.Быстрянский. – П.: Политиздат, 1930. – 55 с.
4. Впровадження радянських свят в УСРР (1920-ті рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://historical-club.org.ua/istoriya-ukrayini/mizhvoyennij-period/724-vprovadzheniya-radyanskih-svyat-v-usrr-1920-ti-rr.html>
5. Дацюк Т.К. Самоврядування на селі, побут і духовний стан українського селянства у період НЕПу (1921–1929 рр.) [Електронний ресурс] / Т.К. Дацюк, Л.Б. Лехан // Інтелігенція і влада. – 2010. – Вип. 20. – С.93-102. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2010_20_11
6. Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». 22 січня 1919 р. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – К., 2003 – № 2(21). – С.49-50.
7. Директивы по антирелигиозной кампании // ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 1450. – Арк.5-8.
8. Изъятие ценностей на Полтавщине // ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1450. – Арк.124.
9. Ігнатуша А. Участь жінок в українському протестантському русі 20-х рр. ХХ ст. За матеріалами українських протестантських журналів / А.Ігнатуша // Наукові записки історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2006. – С.191-194.
10. Ігнатуша О. Закриття церков і релігійна свідомість: 20-30-ті рр. ХХ ст. / О. Ігнатуша // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Історичне релігієзнавство. – 2009. – Вип.1. – С.75-86.
11. Киридон А. Державно-церковні відносини у радянській Україні 1920-х – 1930-х років: соціальний вимір / А.Киридон // Пробл. історії України: факти, судження, пошуки. – 2004. – Вип.12. – С.234-256.
12. Киридон А.М. Держава – Церква – Суспільство: інверсна трансформація в Україні: Монографія / А.М.Киридон. – Рівне: РІС КСУ, 2011 – 216 с.
13. Коханова О.О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні: дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / О.О.Коханова. – Харків, 2015. – 208 с.
14. Коханова О.О. Формування образу «нової радянської жінки» в УСРР (1920-ті – 1930-ті рр.): вимога часу чи ідеологія радянської влади [Електронний ресурс] / О.О. Коханова // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Історія та географія». – 2012. – Вип. 46. – С. 20-23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2012_46_7
15. Мовчан О. Ставлення робітників УСРР до антирелігійної політики влади (початок 1930-х рр.) / О.Мовчан // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер.: Історія. – 2013. – Вип.1. – С.37–43.
16. Моїсеєнко Л. Антирелігійна політика радянської влади у 20-ті рр. ХХ ст. в Україні / Л. Моїсеєнко // Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти церкви. – Дніпропетровськ: Вид. «Пророк», 2015. – С. 56-62.
17. Отчет о работе агитропа ЦК КП(б)У за время с VIII-ой партконференции // ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1839. – Арк.101.
18. Очередные задачи агитработы на селе (Тезисы к Всеукрпросвещению агитропов) // ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1839. – Арк.1-7.
19. Письмо в Комиссию по проведению кампании изъятия церковных ценностей // ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1562. – Арк.85.
20. Постановления Всеукрпросвещения агитропов по вопросу об антирелигиозной пропаганде // ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1839. – Арк.35-40.
21. Прилуцький В.І. Небільшовицькі молодіжні об'єднання в УСРР в 20-ті роки / В.І.Прилуцький / Академія наук України. Інститут історії України. – К., 1993. – С. 58
22. Проблема збереження/порушення священством вірності пастирському служінню [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/jittia/jittia_2012_2/48.pdf
23. Проект постановлення о работе среди женщин // ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1573. – Арк. 45-45 (зв.).
24. Протокол засідання коллегії женодела ЦК КПУ 17.01.1921 // ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.818. – Арк.1-1(зв.).

25. Тези по антирелігійній пропаганді прийняті пленумом ЦК КП(б)У від 22 червня 1923 р. // Культурне будівництво в УРСР. Збірник документів у двох томах. – К., 1960. – Т.1. – С.232-237.
 26. Циркуляр про антирелігійну кампанію // ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1450. – Арк.3-4.
- REFERENCES**
1. Babenko L. Osoblivosti antireligiynoyi propagandi 1920-h rokiv ta yiyi alternativi / Lyudmila Babenko [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11793.html>.
 2. Berkovskiy V. G. Kolektivizatsiya ta antikolgosna borotba na Slavutchini: peredumovi ta perebig podiy / V.G.Berkovskiy [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://tsdazu.gov.ua/files/pdf/kolekt.pdf>
 3. Bystryanskiy V. Kommunizm i religiya / V.Bystryanskiy. – P.: Politizdat, 1930. – 55 s.
 4. Vprovadzhennya radyanskih svyat v USSR (1920-ti rr.) [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://historical-club.org.ua/istoriya-ukrayini/mizhvoyennij-period/724-vprovadzhennya-radyanskih-svyat-v-ussr-1920-ti-rr.html>
 5. Datsyuk T.K. Samovryaduvannya na seli, pobut i duhovniy stan ukrayinskogo selyanstva u period NEPu (1921–1929 rr.) [Elektronniy resurs] / T.K. Datsyuk, L.B. Lehan // Inteligentsiya i vlada. – 2010. – Vip. 20. – S.93-102. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2010_20_11
 6. Dekret Timchasovogo robitnicho-selyanskogo uryadu Ukrayini «Pro vidokremlyennya tserkvi vid derzhavi i shkoli vid tserkvi». 22 sichnya 1919 r. // Z arhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB. – K., 2003 – № 2(21). – S.49-50.
 7. Direktivy po antireligioznoy kampanii // TsDAGO. – F.1. – Op.20. – Spr. 1450. – Ark.5-8.
 8. Izyatie tsennostey na Poltavshchine // TsDAGO. – F.1. – Op.20. – Spr.1450. – Ark.124.
 9. Ignatusha A. Uchast zhinok v ukrayinskomu protestantskomu rusi 20-h rr. XX st. Za materialami ukrayinskih protestantskih zhurnaliv / A.Ignatusha // Naukovi zapiski istorichnogo fakultetu Zaporizkogo derzhavnogo universitetu. – Zaporizhzhya, 2006. – S.191-194.
 10. Ignatusha O. Zakrittya tserkov i religiyna svidomist: 20-30-ti rr. XX st. / O. Ignatusha // Naukovi zapiski [Natsionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya»]. Ser.: Istorichne religieznavstvo. – 2009. – Vip.1. – S.75-86.
 11. Kiridon A. Derzhavno-tserkovni vidnosini u radyanskiy Ukrayini 1920-h – 1930-h rokiv: sotsialniy vimir / A.Kiridon // Probl. istoriyi Ukrayini: fakti, sudzhennya, poshuki. – 2004. – Vip.12. – S.234-256.
 12. Kiridon A.M. Derzhava – Tserkva – Suspilstvo: inversna transformatsiya v Ukrayini: Monografiya / A.M.Kiridon. – Rivne: RIS KSU, 2011 – 216 s.
 13. Kohanova O.O. Suspilno-politichne stanovishche zhinki v radyanskiy Ukrayini: dis. kand. ist. nauk: 07.00.01 / O.O.Kohanova. – Harkiv, 2015. – 208 s.
 14. Kohanova O.O. Formuvannya obrazu «novoyi radyanskoyi zhinki» v USSR (1920-ti – 1930-ti rr.): vimoga chasu chi ideologiya radyanskoyi vladi [Elektronniy resurs] / O.O. Kohanova // Zbirnik naukovih prats Harkivskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni G.S. Skovorodi. «Istoriya ta geografiya». – 2012. – Vip. 46. – S. 20-23. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ist_2012_46_7
 15. Movchan O. Stavlennya robitnikiv USSR do antireligiynoyi politiki vladi (pochatok 1930-h rr.) / O.Movchan // Naukovi zapiski Ternopilskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni Volodimira Gnatyuka. Ser.: Istoriya. – 2013. – Vip.1. – S.37–43.
 16. Moiseenko L. Antireligiyna politika radyanskoyi vladi u 20-ti rr. XX st. v Ukrayini / L. Moiseenko // Istoriya ta suchasni vikliki nepokaranih zlochiviv radyanskogo totalitarizmu proti tserkvi. – Dnipropetrovsk: Vid. «Prorok», 2015. – S. 56-62.
 17. Otchet o rabote agitropa TsK KP(b)U za vremya s VIII-oy partkonferentsii // TsDAGO. – F.1. – Op.20. – Spr.1839. – Ark.101.
 18. Ocherednye zadachi agitraboty na sele (Tezisy k Vseukrprosveshcheniyu agitropov) // TsDAGO. – F.1. – Op.20. – Spr.1839. – Ark.1-7.
 19. Pis'mo v Komissiyu po provedenii kampanii izyatiya tserkovnykh tsennostey // TsDAGO. – F.1. – Op.20. – Spr.1562. – Ark.85.
 20. Postanovleniya Vseukrprosveshcheniya agitropov po voprosu ob antireligioznoy propagande // TsDAGO. – F.1. – Op.20. – Spr.1839. – Ark.35-40.
 21. Prilutskiy V.I. Nebilshovitski molodizhni obednannya v USSR v 20-ti roki / V.I.Prilutskiy / Akademiya nauk Ukrayini. Institut istoriyi Ukrayini. – K., 1993. – S. 58
 22. Problema zberezheniya/porushennya svyashchenstvom virmnosti pastirskomu sluzhinnyu [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://history.org.ua/JournALL/jittia/jittia_2012_2/48.pdf
 23. Proekt postanovleniya o rabote sredi zhenshchin // TsDAGO. – F.1. – Op.20. – Spr.1573. – Ark. 45-45 (zv.).
 24. Protokol zasedaniya kollegii zhenotdela TsK KPU 17.01.1921 // TsDAGO. – F.1. – Op.20. – Spr.818. – Ark.1-1(zv.).
 25. Тези по антирелігійній пропаганді прийняті пленумом ЦК КП(б)У від 22 червня 1923 р. // Культурне будівництво в УРСР. Збірник документів у двох томах. – К., 1960. – Т.1. – С.232-237.
 26. Циркуляр про антирелігійну кампанію // TsDAGO. – F.1. – Op.20. – Spr.1450. – Ark.3-4.

Babyuk L. The attitude of Soviet Ukraine women to the antireligious campaign of the 20-ies of the XXth century

It discussed the attempts of the Soviet authorities to transform the religious consciousness of the female population and form a new image of the «Soviet woman». Special attention is focused on the methods of antireligious policy of the Soviet government. Also it is shown the relationship of women to the anti-religious campaigns of the Soviet regime, the growth trend of religiosity of women. It is based on a comprehensive analysis of the sources clarified the main consequences of the anti-religious policy of the Soviet government. The research established the position of the female population in respect of anti-religious propaganda, arrests of priests and closing churches.

Keywords: women, religion, propaganda, campaign, Church, NEP.

Одержано 21.02.2017

УДК 94(=161.2)+(=162.1) «192/193»:327.2 (47+57)

Оксана Таранон
(Переяслав-Хмельницький)

**УКРАЇНЦІ І ПОЛЯКИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ
1920-1930-х рр.: ЦІННІСНІ ВИМІРИ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ**

Українці і поляки, які стали союзниками в боротьбі з більшовизмом у 1920 р., рівнозначно зазнали терору на національному ґрунті в період 1930-х рр. Приватновласницький світогляд та національні пріоритети не вписувалися в шкалу більшовицьких цінностей і стали причиною масового терору проти обох народів. Серед засобів репресій на національному ґрунті була фальсифікація органами ДПУ справ, пов'язаних, начебто з націоналістичною діяльністю. Вони розгорталися за схожим сценарієм і мали спільну мету – репресії національно-свідомої частини суспільства та масова денаціоналізація населення. Національні репресії сформували напівусвідомлене прагнення представників національних спільнот «завуалювати» свої етнічні особливості, максимально асимілюючи в іноетнічному середовищі.

Наслідками російсько-більшовицької імперської експансії для українців і поляків стали гоніння на національні культури, посилення русифікації, депортації, розкуркулення, розгубленість і страх, втрата соціокультурних орієнтирів, ціннісних установок, розмивання національної ідентичності та асиміляція в радянському російськомовному середовищі.

Ключові слова: українці, польська меншина, тоталітаризм, репресії, національна ідентичність, денаціоналізація.

Історично склалося, що українці і поляки виступали антагоністами на багатьох етапах історії, у процесі взаємовідносин двох сусідніх народів. В умовах радянської репресивної політики обидва етноси опинилися в умовах виживання. Репресії за національним спрямуванням мали спільну мету – денаціоналізацію і створення на російськомовній основі єдиної спільноти під назвою «радянський народ». Наслідки денаціоналізації для цих народів були теж подібними – розмивання власної ідентичності, нівелювання національних особливостей, маргіналізація соціокультурного простору.

Проблеми становища національних меншин в Україні 1920-1930-х рр. привертають увагу дослідників. Вивченням різноманітних аспектів історії поляків в УСРР займалися як українські, так і польські історики [6; 1; 16]. Подальшого дослідження потребують проблеми соціокультурних, ментальних наслідків радянської імперської політики уніфікації та репресій щодо українців, поляків та представників інших національностей у Радянській Україні.

Метою даної статті є аналіз становища українців і поляків на теренах УСРР в умовах радянської політики терору і денаціоналізації та їх соціокультурні наслідки для обох народів.

Союз Пілсудського–Петлюри, скріплений умовами Варшавського договору 1920 р., означав відмову уряду Ю. Пілсудського від територіальних претензій щодо України, визнання за УНР Наддніпрянської України, окупованої більшовицькими військами, проголошував армію